

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

132:4 • 2012

Lyckans betydelse(r)

HÅKAN MÖLLER* Göteborgs universitet

Anna Nilsson, *Lyckans betydelse: sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750–1850* (Lund: Agerings bokförlag 2012). 273 s. (Summary in English: The meaning of happiness: secularization, sensibilization and individualization in Swedish chapbooks 1750–1850)

Avhandlingens disposition och innehåll

Anna Nilssons doktorsavhandling är klart och tydligt disponerad. Den består av en "Inledning" med fem underavdelningar där olika förutsättningar för undersökningen redovisas. På den följer två huvudkapitel som är ordnade efter material och undersökningskategorier – här studeras lyckans framträdelseformer med hjälp av de två kategorierna antropologi och kosmologi i ett antal skillingtryck under perioderna 1750–1800 respektive 1800–1850. Den huvudsakliga avhandlingstexten avslutas med ett kapitel med rubriken "Lyckans betydelse", där de uppnådda resultaten diskuteras i tre avsnitt med olika ämnesaspekter för ögonen. På det följer en sammanfattning på engelska, en notförteckning – löpande och omfattande 605 noter – samt till sist en käll- och litteraturförteckning.

I inledningsdelens första avsnitt redovisas syftet och ambitionen med arbetet. Avhandlingsförfattaren säger sig vilja undersöka hur ordet och begreppet lycka använts i skillingtryckens visor och berättelser. Målsättningen och arbetssättet har lett vidare till ett studium av de försanthållanden om människan och världen och andra besläktade teman som användandet av lyckobegreppet aktualiserar. Men inte nog med det: ambitionen är också att diskutera hur ordet och begreppets betydelse tycks skifta över tiden. Synkroni samspelar med diakron föränderlighet, som avhandlingsförfattaren uttrycker det.

* Prof. i litteraturvetenskap, fakultetsopponent

Efter denna föredömligt korta och koncisa deklaration följer ett avsnitt som tar upp de problem och svårigheter som är förknippade med ett studium av ett historiskt sett så uråldrigt och vanligt förekommande begrepp som lyckan. Här erbjuds läsaren en kortfattad begreppshistorisk och etymologisk genomgång av lyckan från antiken fram till senantik och medeltid. Till sist kommenteras också det svenska ordets ursprung med bland annat Jesper Swedbergs *Ordabok* som exempel.

Det är ändå den begreppshistoriska problematiken som hamnar i centrum för den utredande diskussionen i fortsättningen av inledningen. Nilsson gör tidigt ett klokt val som också styr den fortsatta framställningen och undersökningen som helhet. Hon tar avstånd från en essentialistisk definition av ordet lycka som arbetsredskap. I stället undersöks hur ordet har brukats i historien, variationer av bruket och de sammanhang i vilka ordet kom till användning. Det är också i detta avsnitt som de viktigaste teoretiska utgångspunkterna och metodiska förutsättningarna presenteras och diskuteras. Tre namn blir föremål för särskild uppmärksamhet: den i dag i det närmaste obligatoriska Michel Foucault, åtminstone när det gäller diskursanalytiskt inriktade studier, den kanske inte lika illustra, men ofta åberopade Quentin Skinner, som anmärkningsvärt nog inte finns representerad med något av sina verk, utan bara förmedlad via sekundärkällor, samt begreppshistorikern Reinhard Koselleck, som sedan en längre tid vunnit terräng bland historiker, idéhistoriker och andra humanister. Avhandlingsförfattaren redogör på ett effektivt sätt för dessa tre positioner och tar, via en snabb kommentar till lingvisten Ferdinand de Saussures språk teori, själv ställning: det är Koselleck som vinner avhandlingsförfattarens akademiska gunst. Den understrukna ambitionen är att med stöd i framför allt dennes begreppshistoriska ståndpunkter koncentrera studiet av lyckan i skillingtrycken under hundra år till samspelet mellan språk och historia.

Under rubriken "Det billiga trycket" presenteras och problematiseras källmaterialet. Här kommenteras också det urval som gjorts för avhandlingen.

I inledningens näst sista, korta kapitel, "Lyckan i forskningen", redovisas vad som utträttats på senare tid på svensk mark inom ämnena historia, idéhistoria och etnologi. Inledningen avslutas med ett desto längre avsnitt om en central aspekt av det begreppshistoriska studiet, här under den talande rubriken "En tröskeltid?" Utgångspunkten är avhandlingsförfattarens egen fråga: "För vad händer egentligen med lyckobegreppet när det rör sig in i modern tid?" (s. 53). Tröskeln, brottet i tiden, är praktiskt nog sekelskiftet 1800.

För att kunna ge svar på frågan om lyckans eventuella föränderlighet och vad denna föränderlighet eventuellt består i har Nilsson valt att organisera

sin undersökning med hjälp av de analytiska kategorierna antropologi och kosmologi, eller om man så vill, människosyn och världsuppfattning. I detta avsnitt problematiseras också för avhandlingen centrala begrepp som sekularisering, sensibilisering och individualisering. Det sker i samtliga fall med stöd i aktuell och relevant forskning.

Avhandlingens huvuddel består av de två kronologiskt ordnade undersökningarna av lyckan i skillingtrycken under perioden 1750–1800 respektive 1800–1850. Boken avslutas med ett kapitel som har rubriken "Lyckans betydelse". I tre delar diskuteras där sammanfattande och problematiserande förändringar i världsbild och människosyn och hur dessa förändringar kan synliggöras om man sätter lyckan under lupp. Här återvänder författaren också till de inledningsvis utpekade frågorna om sekulariseringen som närmast en pluralisering under denna period och om känslornas invasion i kölvattnet av den försvagade religiösa dominansen samt till frågan om brytningsskedet, eller tröskeltiden, och lyckans otvetydiga individualisering.

Teoretiska utgångspunkter

De teoretiska utgångspunkterna presenteras klart och flera kloka ställningstaganden görs som gagnar undersökningens effektivitet och tydlighet. Det hade varit lätt att gå bort sig i digressiva utredningar av diskursanalysens för- och nackdelar, i Skinners alternativa hållning och den kritik som hans perspektiv har blivit föremål för. Men Nilsson håller en stadig kurs och talar väl för sin egen ståndpunkt. Det enda som kan ge anledning till ett frågetecken i marginalen är det överraskande stora utrymme som ges en presentation av de Saussures språkteori.

Avhandlingsförfattaren hänvisar till de Saussures teckenbegrepp, alltså tecknet som en förening av begrepp (*die Vorstellung* eller *le signifié*) och ljudföreställning (*das Lautbild* eller *le signifiant*) eller, med Roman Jakobson, signatum/signans, det vill säga det betecknade och det betecknande, inre och yttre och så vidare. Det som skapar oreda i resonemanget är att författaren opererar med tre nivåer utan att vara medveten om det: dels de inom tecknet, dels med språkets representativitet eller referentialitet, språkets interpretativa förhållande till världen. Ena stunden ska studiet gälla det betecknande, det vill säga det yttre, vilket närmast antyder en fonologisk eller fonetisk studie. Andra stunden är det i enlighet med den begreppshistoriska inriktningen ordet lycka och dess skiftande begreppsliga innehåll som ska studeras. Resonemanget hänger inte helt och hållet ihop. Att deklarerat att studiet avser *le signifié*, det betecknade, låter sig inte göras utan signifianten enligt denna språkteori där tecknet är en ouplöslig enhet. Hur skulle en osignifierad tanke se ut?

Dessa brister är ändå en bisak eftersom huvudspåret ligger fast och in-

entionerna fullföljs i praktiken: det föränderliga begreppet lycka studeras i olika kontexter och över en längre tidsperiod.

Material, problem och frågeställningar

I avhandlingens källförteckning listas 189 skillingtryck, varav nästan fem sjättedelar är från Kungl. Bibliotekets i Stockholm rika bestånd.

Men vad är skillingtryck? Vad är "skillingtrycksdiktning" – ett uttryck som används mer än en gång i avhandlingen. Det kan till exempel heta: "Även i skillingtrycksdiktningen märks denna spänning mellan ett ärorikt förflutet och en säll framtid." (s. 161). Det är inte svårt att skriva under på att religionen i början av 1800-talet alltmer kom att bli en kvinnlig angelägenhet. Det stämmer med den bild som forskningen under ganska lång tid har salufört. Men när det i samma andetag diskuteras på vilket vis "skillingtrycksvisorna" förhåller sig till "kvinno- och mansrollen" och frågan ställs om det finns "någon koppling mellan kön och möjligheten till lycka och sällhet" förutsätts det plötsligt att det rör sig om en homogen textkategori som speglar kända trender och tendenser i tiden (glidningen återkommer på s. 190). Man kan också se det så här: eftersom skillingtrycket är – som avhandlingsförfattaren själv påpekar – "ett heterogent medium" (s. 43f.), att de består av många olika slags texttyper, är det ju tämligen självklart att de också speglar föränderligheter i tiden. Det väsentliga är att skillingtryck är en distributionsform och ingenting annat. Man kan alltså fråga sig om man kan dra slutsatser om bestämda drag och tendenser i ett heterogent material som inte är *en* genre utan som är många genrer: andaktsdiktning, psalm, visa, berättande vers, pastoral, satir med flera.

Det talas också om ett utpräglat populärkulturellt material ("det icke-akademiska" och så vidare; s. 11ff.). Men i mångt och mycket är det ju de etablerade diktarnas marknad. Bara av Bellman finns det 96 dikter och 321 omtryck i skillingtryck i KB:s samling av skillingtryck och av Lenngren 36 (omtr. 272), Tegnér 28 (omtr. 240), Franzén 26 (omtr. 188), Dalin 20 (omtr. 140). Så frågan är vad det är man egentligen studerar när man studerar skillingtryck. Är det verkligen korrekt att hävda att det är allmogens diktning? En sak är säker: det var inte allmogens diktning i betydelsen en dikt skapad av folket för folket. Men var det kanske ur konsumentperspektiv allmogens diktning? Vilka var med andra ord konsumenterna och vad gjorde dessa texter med konsumenterna? Hur utbredd var läsningen? Det förekommer nämligen en agent som dyker upp lite varstans på avhandlingens boksidor: "den breda allmänheten" (t.ex. s. 31, 40, 41), någon gång under andra retoriska förkländnader.

Det billiga trycket hade en bred läsekrets, det spreds på platser där folk samlades – marknader och torg – och det spreds av kringvandrande försäl-

jare, ofta samma personer som köpte löshår för perukstillverkning. Allt detta vet vi. Men frågan är hur många som egentligen kunde läsa skillingtrycken. Genom den moderna läskunnighetsforskningen har det som bekant framkommit att läskunnigheten under den här undersökta tiden var större än man i allmänhet har trott. Genom hemundervisning och mellanvarianter som liknade skolundervisning såg kyrkan till att läsningen i kristendom, katekesundervisning och husförhör regelbundet genomfördes. Det är inte svårt att tänka sig att den som i hushållet besatt den största läskunnigheten också framförde skillingtrycksvisorna, som på så sätt lärdes ut och fördes vidare i muntlig form.

Nilsson visar sig medveten om komplikationerna, men lämnar problematiken med ett kort konstaterande att vi inte vet särskilt mycket om konsumentförhållanden och att det inte går att ge några tillfredsställande svar på detta inom ramen för avhandlingen. Det är inte alls svårt att förstå ett sådant ställningstagande. Samtidigt framhålls det att skillingtrycken bör betraktas som en historisk kvarleva och som sådan utgör trycken ett vittnesbörd om hur vissa ämnen behandlades och de ger oss dessutom möjlighet att komma i kontakt med dåtidens föreställningar om människan och världen. Men det finns trots allt mer att säga i denna fråga, och det hade varit till avhandlingens fördel om den hade getts ett något större utrymme.

Att skillingtrycksvisorna på ett eller annat sätt påverkade sina konsumenter kan vi på goda grunder förmoda. Det är ett antagande som också kan styrkas med hänvisning till att man försökte lagstifta mot vissa visor. Det skedde med andra ord försök att reglera en marknad av det här slaget vid bestämda tidpunkter i historien. Men inte heller denna typ av resonerang, som skulle kunna ha styrkt tesen om att skillingtrycken verkligen var spridda och betydde något för dominerande mentaliteter och eventuella mentalitetsförskjutningar, finns med i avhandlingen.

Om man så kan vara överens om att det vi faktiskt kommer i kontakt med när vi studerar de här texterna är formuleringsnivån, inställer sig frågorna: vad formuleras, av vilka och i vems intresse? Vilka synsätt, vilken människosyn och världsuppfattning som formuleras i dessa texter demonstreras förtjänstfullt i avhandlingen, men vad som inte tas upp är frågan om vilken funktion dessa texter hade som reproduktionsinstrument av invanda synsätt och föreställningar. Hade skillingtrycken en normerande och disciplinerande funktion? Kan man se dem som en sorts informell social kontroll? De var ju inte sanktionerade av en officiell instans, här finns inget utpekbart maktsubjekt som utövar kontroll över ett annat utpekbart – förtryckt – subjekt. På tal om representativiteten i inledningen framkastas tanken att det kanske är både "folkets" och elitens uppfattningar som vi ser speglade i skillingtrycken. Kanske är det så vi ska se det, som en form av

allmän socialiseringsprocess som syftar till att vägleda hög som låg. Målet var en väl fungerande medborgare på sin givna position i den rådande sociala ordningen.

Tidigare forskning

Förhållandet till tidigare forskning är på det hela taget gott: författaren är orienterad i de arbeten som man kan förvänta sig med hänsyn till frågeställningar och ämne. Ämnet och materialet fordrar ett tvärvetenskapligt arbetssätt och det vore för mycket begärt att författaren skulle behärska och i detalj hänvisa till sekundärlitteraturen i varje deldisciplin som tangeras: kyrkohistoria, musikvetenskap, litteraturvetenskap, idéhistoria, och etnologi.

Akribi

Akribin lämnar en del att önska. Författaren citerar flitigt, och det är i sig utmärkt. Det finns drygt 180 blockcitat, eller fristående citat. Jag har kollationerat drygt en tredjedel. Av dessa är ungefär hälften, 36 stycken, felfria. Men i de övriga omkring 30 citaten finns cirka 75 citatfel. De rör sig för det mesta om struntsaker: felaktiga interpunktionstecken, utebliven versal och liknande. Det är alltså mängden småfel som är det bekymmersamma. Det förekommer dessutom en del meningsförstörande skrivfel (s. 83, 107, 114, 178).

Avhandlingstexten i övrigt kan beskrivas som delvis korrekturläst. En snabb genomgång av brödtext, noter och litteraturförteckning, ger cirka 25 skrivfel.

Litteraturförteckningen är utomordentligt asketisk. Här förekommer ofullständiga titlar – det är till exempel för den oinvigde omöjligt att veta att Sverker Sörlins bok *Europas idéhistoria 1492–1918* är ett idéhistoriskt översiktsverk när bara undertiteln (*Mörkret i människan*) står med. Att ange att det rör sig om dissertationer kan vara en viktig akademisk konsumentupplysning. Notförteckningen innehåller också ett och annat smärre fel, men det som är särskilt problematiskt för läsaren är när upplysningen om citerat skillingtryck i noten inte stämmer med upplysningen i källförteckningen.

Till sist: personregister saknas. Varför?

Sammanfattning

Anna Nilsson har tagit sig an ett forskningshett ämne och som historiker gett sig i kast med ett udda, brett och krävande material. I sättet att angripa det föränderliga, hala begreppet "lycka" visar hon att hon har reflekterat över alternativa vägval. Hon rör sig över många ämnesområden, vilket i sig är arbetskrävande. Det händer att det som bibringas läsaren är handboksakta, men för det mesta är de kontextualiseringar som de enskilda trycken ger

anledning till relevanta och upplysande. Många kostbara fynd har gjorts i det rika skillingtrycksmaterialet och tolkningarna är med något enstaka undantag säkra. Ett ofullständigt utrett problem är hur man ska förhålla sig till ett så spretigt material som inte är någon "diktning" eller diktform, utan enbart en distributionsform.

Framställningen är mycket lätt att följa med i och läsaren lotsas säkert mellan de rikligt förekommande citaten. Läsaren är i sällskap med en trygg interpret. Avhandlingen är tydligt disponerad och skriven på en glasklar prosa. Anna Nilsson har åstadkommit ett akademiskt läsäventyr.